

STSL *SEṬṬ*/*SEṬI* SEMPER PROVOCANS¹

(Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR 405/98/0024)

Stsl *seṭṭ/seṭi* ‘inquit, inquit’, tedy ‘praví’, a snad i ‘pravil’, představuje ještě stále uspokojivě nevyřešený etymologický problém.

V kanonických památkách je výraz doložen nejhojněji v Cloz, a to ve formě *seṭṭ* (27x) a ve formě *seṭi* (1x), dále pak ještě v Sin (1x)² a Supr (1x)³. Csl doklady přehledně uvádí VAILLANT 1942:148n a HAMM 1979:370, a jeden další pak SREZNEVSKIJ 1906:909. Vedle nejfrekventovanější podoby *seṭṭ* se objevuje ještě podoba *seṭi*, *sṭṭ* a patrně dvakrát (Cloz 1b31? a Bon) i podoba *se*. Památky, v nichž se varianty výrazu objevují, jsou buď bulharsko-makedonské, nebo srbsko-charvátské provenience, popř. byly v této oblasti opisovány. Doklady v CslR se většinou chápou jako jihoslovenismy.

U památek majících řeckou předlohu nebo doložený řecký variantní text je ekvivalentem *seṭṭ* 3.OsSgIndPrz *fēsī(n)*. Pro *seṭi* v Cloz (6b1) neexistuje paralela v řeckém ani latinském textu homilie, VONDRÁK 1893:11 je interpretuje jako Sg, DOSTÁL 1959:197 tu předpokládá Pl, snad i pod vlivem Ř *légontes* na citovaném místě NT (Mt 26:17), tedy ‘řekli’. Takovou interpretaci *seṭi* podporují mladší památky, jejichž řecká předloha má jako paralelu k *seṭi* tvar 3.OsPl *fasi(n)*. Výraz *seṭṭ* se vyskytuje často paralelně se Stsl *reče*, ale ne vždy lze toto *reče* interpretovat jako ekvivalent, navíc takováto interpretace postrádá smysl. V řadě případů se *seṭṭ/seṭi* spíše jeví jako parentetická věta „praví“ či „prý“ (WIJK VAN 1925:287n).

Od dob Miklošičových byla podána řada výkladů tohoto výrazu, ale zatím se nezdá, že by některý plně přesvědčil:

1. výraz je Vb forma:

a) 3.OsSg/PlAor/PrzAtem defektiva s kmenem *se-*; *-ṭṭ* je pak vysvětlováno buď jako přísuvný sufix, obvyklý u 2./3.OsAor, nebo jako náležité zakončení 3.OsPrz, nebo jako Ptc sufix **-to-*; většinou se předpokládá spojitost s Ie **kʷens-* ‘slavnostně mluvit, ohlašovat’ (tedy např. s IndSt *sāmsayati* Lat *censere*) či s Ie **sengʷh-* ‘zpívat’, ale v Germ i ‘slavnostně mluvit’ (tedy např. s Gót *siggwan* N *singen* Ř *omphē* ‘hlas’) či Ie **swen-* ‘znít’ (tedy např. s IndSt *svanati* Lat *sonare*).

¹ Dovolil jsem si zde duchovně navázat na název *Aksl. сѣтъ/сѣти redivivum*, který pro své úvahy na stejné téma zvolil kolega JM Reinhart.

² Všeobecně se předpokládá, že výraz *seṭṭ* tu reprezentuje pozdější vpisek.

³ HAMM 1979:370 se domnívá, že podle kontextu i způsobu zápisu je třeba interpretovat ono *seṭṭ* v Supr 477, 19 jako BSt *сѣг* ‘vův’, tedy jako CslSrb *segy* či BStř *segy* ‘nyní’, což nemá oporu v Rkp, sr. i REINHART 1981:59.

(MIKLOSICH 1862–1865:975; BRUGMANN 1892:177; MEILLET 1902:135,141; MEILLET-VAILLANT 1934:209; WIJK VAN 1925:287n)

b) 3.OsPIPrz, která je kontinuantou Ie 3.PIPrz/Impf Injunktivu (SIPra **sent* < SIProto **zent* < IePozd **H₂g'-ént* 'říkat'; jako Ie paralely jsou uváděny: Ř *é⁴* 'říkal', Arm *asem*.

(REINHART 1981:60n)

c) 3.OsSgPrzAtem v SIPra formě **setb*, která je kontinuantou Ie kořene **swenH₂*, doloženého v IndIr, Lat a Kelt; odpovídající formou je Lat *sonit* 'zní', dalšími paralelami jsou IndSt (Impf) *ásvanit* 'zněl, křičel' a IrSt *sennid* (?) 'hraje (na hudební nástroj), zní'.

d) (SMOCZYŃSKI 2000:185–187)

2. výraz je Nom forma:

a) *sę* je PronRefl představující pozůstatek nedoloženého VbRefl s významem 'říkat, pravit', které je v elipse,

b) *sę* je Stsl Part *se* 'hle, tu; ecce', v níž došlo k obtížně vysvětlitelné záměně *e* za *ę* a která provázela nějaké Vb dicendi (snad *rešiti*) v elipse; *tb/ti* se v obou případech interpretují jako PronDem.

(SOBOLEVSKIJ 1929–1930:486n; VAILLANT 1966:194n; HAMM 1979:372–373)

Zdá se však, že se nabízí ještě další možnost interpretace tvaru *setb*, z níž částečně vycházel při svém výkladu SOBOLEVSKIJ 1929–1930:486n, totiž, že výraz je výsledkem synkopování části Vb tvaru v proudě řeči (Sobolevskij předpokládal elipsu celého tvaru VbRefl vyjma PartRefl). Pro takové úpravy Vb dicendi užitých pro uvozování citované výpovědi, kdy tato Vb poklesávají funkčně na Adv či PartInter, lze nalézt řadu dokladů např.: RHovArch *dej, de* RHov *déskat'* RDial *gyt, gryt* R *mol* RArch *molyt, molyt⁵* ČOb *pá⁶ prej* ČSt *praj⁷* Sln *vraj⁸* Sln *menda, bojda⁹* BHov *káj, káe, kája¹⁰*. Zkracování frekventovaných tvarů Vb dicendi dokládá i forma *gleši* v Supr.

Setb by tedy bylo možné interpretovat jako v proudě řeči synkopovanou formu 3.OsPIPrz Vb *sloviti, -itb* 'loqui', tedy *slovetb*. Hláskovou strukturou odpovídá předpokládaný synkopovaný tvar obvyklé podobě výše zmíněných výrazů, je tedy tvořen iniciálním konsonantem a skupinou koncových hlásek původního tvaru *slovetb*. Slabinou tohoto výkladu je absence Vb *sloviti* v kanonických památkách (především v Cloz Ps Supr), ale i jeho malá frekvence v památkách mladších. Doloženo je teprve v BStř (2x v kronice

⁴ Znak vyjadřuje Ř perispomenon.

⁵ < **dě(je) skazát'* /< *govorit* /< *molvit, molvil* (SOBOLEVSKIJ 1907:149; BERNEKER 1908:192; VASMER 1953:332; VASMER 1955:148).

⁶ < *povídá*.

⁷ *prej/praj* < *pravi* 3.OsSgAor/*pravi* 3.Os Sg/PIPrz (GEBAUER1894:138;437n).

⁸ Vytvořeno obdobně jako v Č.

⁹ < *meni da* 'myslí, že' /< *bojo da* 'říká, že; vypráví, že' (SNOJ 1997:21;40;334).

¹⁰ < *kaže/kaža* 'řící' (BER 1974:303).

Manasie ze 14. stol.)¹¹ a v Csl rukopisech (2x dokládá MIKLOSICH 1862–1865:857 z CslR 13. stol. a CslSrb 14. stol. a 1x SREZNEVSKIJ 1906:417 z CslR 15. stol. s již posunutým významem: *slovimi* : Ř *diabeboēmēnoi* ‘slovutní’). V Sl jazycích, které přicházejí vzhledem k provenienci památek či jejich opisů v úvahu, je doloženo sloveso v SrbChvArch *slòviti* ‘slout, slynout; oznamovat, říkat ap.’ (RJEČNIK 1956:593n). Předpoklad, že neprefigované Vb *sloviti* nepředstavovalo zcela okrajový lexém, alespoň v části Sl lexika, může být opřen o existenci Sln *slověti* ‘slynout’ a SlkArch *slovit’* ‘mluvit’. Málo pravděpodobným zdrojem *šetb* se však jeví další denominální Vb od Subst *slovo* s významem ‘říkat, mluvit’, a to *slovesiti* či *slovesovati* (MIKLOSICH 1862–1865:857).

Otázku variantní formy *seti* by snad bylo možné vyložit zvláštním územ opisovačů v bulharsko-makedonském areálu. Ti nahrazovali sufix *-tb* 3.OsSgPrz/Aor sufixem *-ti*, jak dokládají mladší památky (VONDRÁK 1893:11; sr. *moliti se/ěsti/umřěti* v Mak : *molitb se/ěstb/umřětb* v ostatních apoštolářích a Ap; POLÍVKA 1887:129). Pravděpodobnější však je, že se u tvaru *šetb*, který už nebyl vnímán jako Vb forma, přestalo rozlišovat číslo. Posléze však vyvstala potřeba znovu rozlišit Sg a Pl, a tak bylo *šetb* reinterpretováno jako quasipronominální (REINHART 1981:61) či quasiverbonominální forma, v níž bylo k domnělému Sg *se-tb* přitvořen Pl *se-ti*.

Závěrem nezbyvá než zopakovat slova kolegy Reinharta “Der hypothetische Charakter der hier vorgeschlagenen Erklärung liegt auf der Hand“, která platí neztenčenou měrou i pro zde předložený výklad. Opět se v něm počítá s nesystémovou restrukturační tvarů a výklad se opírá o Sl Vb *sloviti*, o jehož existenci a frekventovanosti v době vzniku kanonických památek lze pouze spekulovat. Je to tedy jen další pokus na cestě k uspokojivému výkladu etymonu tohoto etymologicky neprůhledného a nesnadného výrazu.

SUMMARY

Old Church Slavonic *šetb* ‘he/she says’ or ‘he/she is said’ of uncertain etymology seems could be result of haplology of 3rd Pers Pl Ind Prs *slovetb* of Slavonic verb *sloviti*, *-itb* ‘loqui; to say’ (cf. the same form in Church Slavonic, Serbo-Croatian archaic *slòviti*, Slovene *slověti* and Slovak archaic *slovit’*).

¹¹ ...i čto dlъgo i mnogo slově michailomъ caremъ poznanzъ bystъ i grъvée ubo porečeniemъ ročъtenъ bystъ...//...i droždiemъ gněva zakonoprěstōpovavšōqъ vъstavšjuu bo na ne nēkoemu ot naročityichъ i slovoštichъ, emuže imę nikiforъ... (Manasieva chronika: 156;177, kartotéka Sekcijata za istorija na bālgarskija ezik kām Instituta za bālgarski ezik-BAN). Za poskytnutí těchto dokladů patří autorův dík pracovníkům jmenovaného oddělení.

NĚKTERÉ POUŽITÉ ZKRATKY

Adv adverbium **Arch** archaické **Arm** arménské **Atem** atematické sloveso **B** bulharské **Csl** církevněslovanské **Č** české **Dial** dialektické **Germ** germánský/é **Hov** hovorové **Chv** charvátské **Ie** indoevropské **Impf** imperfektum **IndIr** indoíránský **Inter** interjekce, interjekční **Kelt** keltský **Lat** latinské **Nom** nominální, nomen **NT** Novum Testamentum **Ob** obecné/ě **Part** partikule **Pra** pra-, prajazykový (např. **SlPra** = praslovanský) **Pron** pronomen, pronominální **PronDem** pronomen demonstrativum **Ptc** participium, participiální **R** ruské **Refl** reflexivum **Ř** řecké **Sl** slovanské **Slk** slovenské **Slv** slovinské **SlProto** protoslovanské **Srb** srbské **St** staro- (např. **ČSt** = staročeské), staré **Stř** středo- (např. **BStř** = středobulharské) **Stsl** staroslověnské **VbRefl** verbum reflexivum

BIBLIOGRAFIE

- BER 1974** Bǎlgarski etimologičen rečnik 2. Red Georgiev V. Sofia 1974:303.
BERNEKER 1908 Berneker E: Slavisches etymologisches Wörterbuch 1. Heidelberg 1908:192.
BRUGMANN 1892 Brugmann K: Aksl. *setъ*. *Indogermanische Forschungen 1*. Strassburg 1892:177.
DOSTÁL 1959 Clozianus. Staroslověnský hlaholský sborník tridentský a innsbrucký. Ed Dostál A. Praha 1959:197.
GEBAUER 1894 Gebauer J: Historická mluvnice češtiny 1: Hláskosloví. Praha 1894:138;438.
HAMM 1979 Hamm J: Starobǎlgarskoto *setъ*, mn. č. *seti*. In: Izsledvanija vǎrchu istorijata i dialektite na bǎlgarskija ezik. Sbornik v pamet na čl.-kor. Kiril Mirčev. Sofia 1979:370–373.
MEILLET 1902 Meillet, A: Études sur l'étymologie et vocabulaire du vieux slave. Paris 1902–1905:135;141.
MEILLET-VAILLANT 1934 Meillet A, Vaillant A: Le slave commun. Paris 1934:209.
MIKLOSICH 1862–1865 Miklosich F: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae 1862–1865:857;975.
POLÍVKA 1887 Polívka G: Palaeographische, grammatische und kritische Eigenthümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus. *Archiv für slavische Philologie 10*. Berlin 1887:129.
REINHART 1981 Reinhart JM: Aksl. *setъ/seti* redivivum. *Wiener slavistisches Jahrbuch 27*. Wien 1981:59–62.
RJEČNIK 1956 Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 15. Red Musulin S. Zagreb 1956:593n.
SMOCZYŃSKI 2000 Smoczyński, W: Aksl. *setъ* als etymologischen Entsprechung zu lat. *sonit*. In: *Sǣkrovište slovesnoje: studia slawistyczne ofiarowane profesorowi Jerzemu Ruskowi na 70. urodziny*. Red Stępniań-Minczewska W, Boryś W. Kraków 2000:185–187
SNOJ 1997 Snoj M: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana 1997:21;40;334.
SOBOLEVSKIJ 1907 Sobolevskij AI: Lekcii po istorii russkago jazyka. Vyd 4. Moskva 1907 (Reprint 'S-Gravenhage 1962):149.
SOBOLEVSKIJ 1929–1930 Sobolevskij AI: Zametky po slavjanskoj morfologii. *Slavia 8*. Praha 1929–1930:486n.

- SREZNEVSKIJ 1906 Sreznevskij II: *Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazyka po pis'mennym pamjatnikam*. Sankt-Peterburg 1906 (Reprint Graz 1956):417;909.
- VAILLANT 1942 Vaillant A: *Vieux-slave setь, plur. seti. Revue des études slaves* 20. Paris 1942:148–150.
- VAILLANT 1966 Vaillant A: *Grammaire comparée des langues slaves 3: Le verbe*. Paris 1966:194–195.
- VASMER 1953 Vasmer M: *Russisches etymologisches Wörterbuch 1*. Heidelberg 1953:332.
- VASMER 1955 Vasmer M: *Russisches etymologisches Wörterbuch 2*. Heidelberg 1955:148.
- VONDRÁK 1893 Glagolita Clozův. Ed Vondrák V. Praha 1893:11.
- WIJK VAN 1925 Wijk N van: *Die slavischen Partizipia auf -to- und die Aoristformen auf -tь. Indogermanische Forschungen* 43. Berlin, Leipzig 1926:287–289.

Boris Skalka
 Ústav slavistiky
 Filosofická fakulta
 Masarykovy university
 Arna Nováka 1
 CZ-66088 Brno
 (bskalka@iach.cz)
 Ústav pro jazyk český AV ČR
 etymologické oddělení
 Veveří 97
 CZ-602 00 Brno